

vállalkozásáról, a *Néprajzi és etnológiai alapfogalmak* című kötetéről. A kötet a Debrecenben 1989-ben indult *Néprajz egyetemi hallgatóknak* sorozat 36. kötete és szerves kiegészítése, folytatása a sorozat indító darabjának. Ezen a helyen a szerző az 1986-ban kiadott *Kulturális Kisenciklopédia* (Kossuth Könyvkiadó) számára írt 64 szócikkét teszi a pályára készülő néprajz szakos hallgatók asztalára. Akárcsak az előző kötet esetében, a szócikkek a szaktudomány alapfogalmait, a népi kultúra területeit, történeti rétegeit, kultúraelméleti, kulturális és társadalmi kontextusait, módszereit foglalják össze fogalmi nyelven, a legrepresentatívabbnak tartott nemzetközi irodalom alapján.

A két kötet ismertetését két gondolattal zárom. Az egyiket Voigt Vilmos fogalmazta meg a 2017-es kötetben: „akkor [az 1960–1980-as években] a világszerte az »alapfogalmak« legjobb bemutatása ez volt – sőt nemcsak magyarul. Alig várom, hogy a következő nemzedék ezt olvassa – és meghaladjá. Akár egy évszázad múltán – végre

magyarul.” Most, amikor a jelen recenzió írására a recenzens újraolvasta az általa az eredeti forrásból már ismert, s tanári-kutatói munkájában évtizedeken keresztül használt és ajánlott szócikkeket, nyugodt lelkiismerettel tanúsítja: nem jobb híján ajánlja őket mai elolvasásra, hanem azért, mert nagyon jók. Valóban, az 1980-as éveket követően szemléletek születtek, alap kutatások készültek. Voigt Vilmos szócikkgyűjteményeinek újrakiadása indokolt volt mind az újraolvasásra, mind a folytatás megírására provokálnak.

Ezen túl azonban más szándékkal is mutattuk be a két kötetet. Szívesen ajánljuk őket elolvasásra mindazoknak, akik az utóbbi években a hagyományos népi kultúrát néprajzos szakképzettség nélkül kutatják, archiválják, reprodukálják, patrimonizálják, támogatott rendezvényeken oktatják, vásárra és fesztiválra viszik, valamint a médiában a mindennapi diskurzusban tematizálják.

Keszeg Vilmos

Tanulmányok mesékről, mondákról Nagy Ilona tollából

Nagy Ilona: A Grimm-meséktől a modern mondáig.

Folklorisztikai tanulmányok. MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

L'Harmattan Kiadó, Bp. 2015. 302.old. (Szóhagyomány sorozat)

A L'Harmattan Kiadó jelentette meg 2016-ban a Szóhagyomány sorozat egyik darabjaként Nagy Ilona *A Grimm-meséktől a modern mondáig* című tanulmánykötetét. Ezt a kötetet egy olyan sorozat indító darabjának tekinthetjük, amelynek célja az utóbbi másfél évszázadban felhalmozódott, a szóbeliségben hagyományozódó mesékről szóló tanulmányok kötetbe rendezése.

Nagy Ilona mesekutatói tevékenysége az Ortutay Gyula nevéhez fűződő magyar mesekutató iskola mesemondó-központú és egyéniségkutató elveket valló munkához kapcsolható, olyan kutatókkal

egyetemben, mint Faragó József, Nagy Olga, Vő Gabriella, Dégh Linda, Kovács Ágnes és még sokan mások. A szerző tartózkodik attól, hogy magát a mesekutatók körébe sorolja, mivel fő kutatási területe az eredetmondák műfajára, illetve az apokrifek kutatására irányul, mégis ha életrajzát és publikációs listáját megvizsgáljuk, észrevehetjük, hogy tudományos tevékenységében folyamatosan előfordulnak mesékkel, mesekutatóssal foglalkozó írások, munkák. Több könyvismertetést írt magyar népmesegyűjteményekről. Részt vett a *Magyar Néprajzi Lexikon* mesei tárgyú szócikkek készítésében. Szerkesztője az *Új*

Luka Éva (1989) – Kolozsvár – Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, l.evike@yahoo.com.

Magyar Népköltési Gyűjtemény folklorisztikai forráskiadvány-sorozatnak, mesekiadvány szerkesztő. Az elmúlt évtizedekben több rangos, meséről szóló folklorisztikai tanulmánya jelent meg.

A kötet 13 tanulmányt foglal magában. Már mindegyik napvilágot látott különböző folyóiratok vagy tanulmánykötetek lapjain, viszont egy helyen olvasva őket nagyobb hatást fejtenek ki az olvasóban, és hozzáférhetőbbek a mesekutatóknak is.

A kötet szerkesztője az ugyancsak népmesekutató Gulyás Judit. Előszavában részletesen bemutatja Nagy Ilona mesekutatói munkásságát, illetve az egyes fejezetek témáiról is információkat olvashatunk, melynek köszönhetően már a kötet bevezető része felkelti a figyelmet a kötet tanulmányai iránt. A tanulmányok tematikai egységeket alkotva következnek a kötetben. Az első négy tanulmány betekintést nyújt a népmese gyűjtés történeti és módszertani kérdéseibe. A következő öt tanulmányban a szerző saját tudományos mese gyűjtői munkásságára reflektál, és ezeket a tapasztalatokat foglalja össze. A harmadik tematikai egység két tanulmányt tartalmaz, amelyekben a szerző az erotika, illetve a halál egyik aspektusának a megjelenési formáját vizsgálja a magyar népmesékben. Végül a negyedik tematikai egységbe illeszkedő utolsó két tanulmány következik, mely eltávolodik a meséktől, és az elbeszélés és monda folklórműfajaihoz közelítve hívja fel a figyelmet a modern kor internetes világában terjedő, illetve a városi társadalomhoz kapcsolható új folklórjelenségek elterjedésére, mely a folklórkutatás folyamatos megújulását kívánja meg, és olyan nyitottságot igényel a kutatóktól, amelyben ezek a modern jelenségek is értelmezhetőkké válnak.

A kötetben szereplő tanulmányok teljes alapossgu bemutatására nem ad helyet a recenzió terjedelmi kerete, viszont a fent bemutatott tematikai egységek szerint haladva a továbbiakban érinteném a kötet fő témáit és kérdéseit.

A kötet *A Grimm-testvérek mesegyűjteményéről* szóló nagyszabású nyitó tanulmánya felvázolja a *Kinder- und Hausmärchen* (1812/1815) című mesegyűjtemény keletkezéstörténetét és hitelességének problémáit. A tanulmány egy átfogó bemutatással indul, amely érinti a Grimm-testvérek gyűjteménye

előtt kiadott jelentősebb európai mesegyűjteményeket és ezek korabeli fogadtatását. A Grimm testvérek egy nemzeti, népi és gyermekeknek szóló gyűjtemény létrehozására törekedtek. Ez a törekvés a szöveghűség rovására ment, a kor elvárásaihoz igazították meséiket, és igazi népi mesemondóval a valóságban nem találkoztak. Kezdeményezésük mégis egyedülálló és jelentős volt a korban. Elindítói voltak egy folyamatnak, ami a mesegyűjtést illeti, mely az általuk megfogalmazott elvek sikertelen megvalósítása által végül a 20. századi folklorisztika programja lett. Nekik köszönhetjük a könyvmese műfajának megteremtését és a tudatos mesegyűjtési gyakorlat kezdetét.

A magyar folklorisztikában az első tudatos mesegyűjtés Gaál György nevéhez fűződik, aki a magyar meséket német nyelven közölte a 19. század első harmadában. Nem véletlen, hogy a kötetben éppen a Grimm testvérek munkásságáról szóló tanulmányt az *Adalékok Gaál György kézirat-hagyatékának sorsához* című tanulmány követi. Ebben az írásban nyomon követhetjük a hagyaték útját Bécsből Pestre, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattáráig. A tanulmány megírását követően 15 év távlatából elmondhatjuk, hogy a hagyatékra vonatkozó kutatások megélenkültek, és újabb eredményeket hoztak.

Nagy Ilona végigvezeti az olvasót azon az úton, ahol folyamatában láthatjuk, hogy mit jelentett a mesegyűjtés a Grimm testvérek korában, és hogyan csiszolódott és került egyre közelebb ahhoz az elváráshoz, amit a 20. században hiteles mesegyűjtési igényként a folkloristák megfogalmaztak. *A népmese az előszótól a nyomtatásig* és *A népköltési gyűjtemények kiadásáról* című tanulmányokból választ kapunk a következő kérdésekre: Kinek szóltak eredetileg a mesék, és hogyan lett a felnőtt műfajból gyerekeknek szóló műfaj? Hogyan zajlott egy mesemondás az eredeti kortárs társadalmi közegében, és hogyan befolyásolja a mesemondót a gyűjtő jelenléte, illetve a hallgatóság? Miben rejlik egy mesemondó mesei repertoárjának egyedisége? Lehetséges-e a mesemondás valóságghú rögzítése? Milyen szerkesztési elveket követel meg az Új Magyar Népköltészeti Gyűjtemény sorozat a gyűjtőktől, és ebből mit sikerült eddig megvalósítani? A tanulmányíró saját

tapasztalata szerint a mesemondás valóságghű rögzítése lehetetlen. A mese rögzítése mindig csak egy lehetséges előadásmódja a mesének egy bizonyos pillanatban, amit nagyon sok tényező meghatározhat. Lehetséges, hogy épp ezért hiányolja Nagy Ilona a mesegyűjteményekből a mesemondó helyzet bemutatását, az elmondott történetek közötti átvezetések lejegyzését, a sorrend megtartását, ahogy a mesék elhangzanak, és a beszélgetések lejegyzését, ami egy meseesten megvalósul. Ezek a látszólag mesén kívül álló részletek talán közelebb vinnék az olvasót ahhoz a mesemondói helyzethez, amely az adott mesét akkor és ott előhívta olyan formában, ahogy akkor és ott elhangzott.

A kötet második tematikai egységében Nagy Ilona már nem a mesekutatói, hanem inkább mesegyűjtői szerepben szólal meg. Néhány tanulmányban saját gyűjtéseiből közöl, melyek az előző tematikai egységben tárgyalt mesegyűjtői elveket és problémafelvetéseket gyakorlatban is közelebb hozzák az olvasóhoz. Az első terjedelmesebb tanulmányban Matkón végzett gyűjtéseit közli (*Mesék, mondák, népi elbeszélések Matkón az 1970-es évek elején*). A gyűjtés anyagában több adatközlő szólal meg. Mesélnék tündérmesét, saját élményt, boszorkány- és garabonciástörténeteket, Szent Péterről szóló történeteket. Nagy Ilona megőrizte a történetek sorrendjét, és a történeteket megelőző és azt követő beszélgetéseket is rögzíti. A következő tanulmányban megkapjuk a választ, hogy miért fontos egészében rögzíteni a mesemondói alkalom teljes kommunikációs helyzetét.

A mesemondás forgatókönyve hétköznapi kommunikációs helyzetben című írásban igazolódni látszik az a feltevés, hogy az adatközlő a hallgatói közösséghez igazítja a történeteket. Nagy Ilona hangsúlyozza, hogy régen a hagyományos mesemondó alkalmakon és manapság a mesterségesen létrehozott mesemondói alkalmakon is jellemző, hogy elsőként a mesemondó repertoárjából a legválasztékosabb darabok hangzanak el, melyekkel a mesemondó saját mesemondói identitását erősíti meg a hallgatóság előtt. A mesemondói alkalmaknak mindig van egy ereszkedő hullámvonaluk, amikor a mesélő „pihen”, és közébeékel más műfajú történeteket

(élményelbeszéléseket, vicceket, dalokat), illetve gyakran átveszi a mesemondás helyét a hétköznapi kommunikáció a hallgatósággal. Ezek a közébeékel elemek és kötetlen beszélgetések legjobb esetben csak a gyűjtő kézírataiban őrződnek meg, pedig ezek sokat elárulhatnak az adott közösségről és a mesemondó személyéről egyaránt. Nagy Ilona egyrészt Ortutay Gyula kézíratos feljegyzéseiből vizsgálja Lacza Mihály mesemondó repertoárját, illetve saját szülőfalujában végzett gyűjtéseiből megfigyelt tapasztalatait osztja meg a mesemondói alkalmakról. Azt is fontos tudatosítani, hogy a mesei repertoárok nemek szerint is különbözőek lehetnek. *A Női és férfi folklórrepertoárok egy családon belül: Mesemondás a 20. század végén* című tanulmányban Nagy Ilona Nagyfödémesen végzett gyűjtései alapján hasonlítja össze a Manczal család három tagjának elbeszéléseit (két férfi és egy nő), vizsgálva a női és férfimesélők közti eltéréseket az elmondott repertoár, elbeszélői stílus, műfajok megválasztása, történetmondás, a kutatóval való kommunikáció szempontjából.

A pereszlényi táltosgyermek című nyolc epizódból álló hiedelemmonda Nagy Ilona palócföldi gyűjtéseiből került a kötetbe. Az adatközlő Balla Györgyné Türi Ilona, akinek a táltosgyermek testvére volt. A történet egy beteljesületlen táltoséletű állomásait a magyar folklórban példa nélküli részletességgel beszéli el olyan jellegzetes elemek beépítésével, amelyek más folklórgyűjtésekből is ismeretesek: a gyerek fogakkal születik, a vihar és a tej mint visszavetítő elem, a jövőbe látás képessége, jóslat. Nagy Ilona összehasonlítja ezt a történetet az apokrif Tamás-evangéliummal, egy Krisztusról szóló legendamesével, illetve interkulturális vonatkozásokkal, amelyek a hős tipikus életútját vizsgálták.

A második témaegység záró tanulmánya: *Mesemondás hallgatóság nélkül: Adalékok a mesemondók memóriatechnikájának kérdéséhez*. Józsa Zsigmondot mutatja be, aki hallgatóság híján önmaga szórakoztatására és tudása megőrzése céljából eleveníti fel a meséket kerti vagy mezei munka közben, így készülve a pillanatra, amikor újra hallgatóságra talál. A legtöbb esetben ennek az esetnek a fordított változatát figyelhetjük meg: a mesélő aktív mesemondását

a passzív befogadási idő előzi meg. Ebben az esetben a mesemondó repertoárjának aktív használata után passzív időszak következik (hallgatóság híján), és a mesemondó életben tartja a mesét. Az emlékezés és az előadás kapcsolatáról keletkezett nemzetközi szakirodalom referenciái vonatkozásaival egészíti ki Nagy Ilona ezt a megfigyelt mesemondói törekvést.

A harmadik témaegység első része („*Csináltak egy jó lakodalmat*”: *Erotika a népmesékben*) a szerelem és erotika megjelenési formáját vagy pontosabban hiányát kutatja. Mivel a mese a gyermekek műfajává vált, ezért ezeket a jeleneteket kigyomlázták a mesékből tudatosan, kezdve a Grimm testvérektől. A hiteles szövegközlés igényének köszönhetően a magyar meserepertoárban fellelhető a mesékben az erotika, viszont az ilyen mesék száma meglehetősen hiányos több okból is. Egyik ok az, hogy gyakran már maga a mesélő is él az öncenzúrával, de ha mégsem, akkor a gyűjtő sok esetben ezeket a jeleneteket tudatosan kihagyja, vagy pedig a kiadó rostálja ki az „oda nem illő” jeleneteket, meséket. Nagy Ilona bevallja, hogy néprajzi hűsége őt arra kötelezte, hogy lejegyezze az általa gyűjtött meséket úgy, ahogy hallotta, szöveghűen. A szóbeliségben terjedő mesékből tudjuk, hogy a szerelem s az erotika többféleképpen megjelenhet, de sajnos a mesék kiadott változataiból csak kevésben fordul elő.

A második tanulmány ebből a részegységből a halál témájával foglalkozik, pontosabban a lélek révészével, Kharónnal (*Kharón alakja a magyar népmesékben*). Nagy Ilona megvizsgálja, hogyan jelenik meg a révész alakja a magyar népmesékben. Ebben a tanulmányban megismerkedhetünk Kharónhoz kapcsolódó hiedelemanyaggal és sajátos temetkezési szokásokkal („üres sír” állítás szokása, révpénz). A magyar népmeseanyagban Kharón alakja Három szál az ördög szakállából (AaTh 461) vagy Szerencsének szerencséje mesetípusokban jelenik meg. A tanulmányíró összegyűjti az összes magyar mesevariáns Kharónra utaló változatait és az eredményeket összegzi.

Végül elérkeztünk a negyedik, egyben utolsó témaegységhez. Az első tanulmány *Angyalok munkában: Modern csoda-elbeszélések* címet viseli,

melyben a szerző az angyalképzetokről készült kutatások eredményeit és a néprajzi gyűjtésekből kirajzoló angyalképet mutatja be röviden első lépésben, majd rátér a modern csoda-elbeszélésekre, melyek a világhálón és a könyvpiacra terjednek újabb és újabb formákban. Ezt a jelenséget egy új forráscsoportnak tartja, amelynek feltárása kutatókra vár, ahogy a következő tanulmány jelensége is.

A magyar mondakutatás fehér foltja: A modern mondák című tanulmány a kötet záródarabja. A tanulmány a modern monda kutatástörténetének eddigi eredményeit foglalja röviden össze, ugyanakkor felhívó jellegű is. Megfogalmazza azt a feladatot, ami a minden újdonságra fogékony kutatókra vár, és a 21. század embere folklórájának kutatására irányul. Modern történetekkel, mondákkal ugyanis ma is találkozunk, amelyek különböző médiumok segítségével terjednek, és újra meg újra felbukkannak (rémtörténetek, felhívások, figyelmeztetések stb.).

Mint láttuk, a tanulmányok történetileg átfogó képet adnak a mesekutatásról a tudatos mesegyűjtés kezdeteitől – amely a Grimm-testvérek mesegyűjtő törekvéseivel indul – egészen a jelenlegi törekvésekig, amelyek a mesemondás teljes kommunikációs helyzetének leírását és a szövegek hiteles lejegyzését kívánja gyakorlatba ültetni. A kötetben szereplő tanulmányok olyan érdekes témákat és olykor egyedi eseteket dolgoznak fel, amelyek nagymértékben hozzájárulnak a magyar mesekutatás eddigi eredményeihez. A Grimm testvérek mesegyűjtői munkájáról még eddig nem született ilyen részletes elemzés magyar nyelven. A pereszlényi táltos gyermekről szóló hiedelemmonda bemutatása abból a szempontból számít egyedi darabnak, hogy nagyon részletes és terjedelmes történet, mely egy küldetését be nem teljesítő táltos gyermek életútját mutatja be. Egyedinek számítanak Nagy Ilona saját gyűjtései is, amelyek a folklóryanag sokszínűségén túl betekintést engednek a gyűjtői munka szépségeibe és nehézségeibe is. Az utolsó két tanulmány olyan új problémákat feszeget, amellyek a mai kor sajátos médiumainak folklóryanagára és jelenségeire hívják fel a figyelmet, és Nagy Ilona szakmai nyitottságát és széles látókörűségét bizonyítják. A modern

mondáknak nevezett műfajról, mely a városi társadalmakban, közösségi oldalakon és más internetes médiumokon keresztül terjednek, a nemzetközi tudományos életben eredményekben gazdag kutatástörténete van. Nagy Ilona vállalkozott arra, hogy ezeknek a kutatásoknak eredményeit ebben a tanulmányban magyarul elsőként összefoglalja.

A kötet tudományos nyelve egyszerű, világos és lényegre törő. A tanulmányok tudományosan jól megalapozottak mind a magyar, mind a nemzetközi szakirodalom felől, a tanulmány szerző felkészültségéről

és tájékozottságáról vallanak. A kötet színvonalassága tanúsága nemcsak Nagy Ilona jól ismert folklórkutatói erudíciójának és elhivatottságának, hanem mesegyűjtői tehetségének is.

Tanulmánykötetét mindenkinek ajánlani tudjuk, akit érdekel akár a mesekutatás, akár a folklórgyűjtői munka, és ennek az érdeklődésnek a jegyében egy szakszerű, korszerű és ugyanakkor olvasmányos tudományos kötetet szeretne a kezében tartani.

Luka Éva

Mesegyűjtemények a 19. és 20. században, „angyali” és „ördögi” történetek a modern mondákban

Nagy Ilona: A Grimm-meséktől a modern mondákig. Folklorisztikai tanulmányok. MTA BTK Néprajztudományi Intézet. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2015. 302.old. (Szóhagyomány sorozat)

A tanulmánykötetet kezünkbe véve a borító címlapján két fekete-fehér képet láthatunk: az egyik Louis Katzenstein 1894 körül készült olajfestménye, a másik egy 1970-ben Homoródalmason készített fénykép. A kasseli festő a 19. század végén egy képzeletbeli, idilli mesegyűjtési szituációt örökített meg: Jacob és Wilhelm Grimm meglátogatja otthonában Dorothea Viehmann mesemondó asszonyt. A 20. századi fényképen a néprajzkutató Nagy Ilona és adatközlője, Szabó Dénes Muszka látható. Hogy miért került egymás mellé ez a két kép, hogy milyen kérdések merültek fel mesegyűjtőkkel és mesemondókkal, népköltési gyűjtemények kiadásával kapcsolatban, megtudhatjuk a kötetbe foglalt folklorisztikai tanulmányokat elolvasva.

A Gulyás Judit által szerkesztett kötet Nagy Ilona 13 tanulmányát tartalmazza, meséről és modern mondákról szóló folklorisztikai tanulmányokat. A *Szóhagyomány* sorozatban jelent meg, melynek

sorozatszerkesztője maga Nagy Ilona, és amelyben a mesével kapcsolatban olyan kötetek láttak napvilágot, mint V. J. Propp *A varázsmese történeti gyökerei* (2005) vagy Hermann Zoltán *Varázsszertár. Varázsmesei kánonok a régiségben és a romantikában* (2012) című kötetei.

Nagy Ilona fő kutatási területei az eredetmondákkal és az apokrif szövegekkel kapcsolatosak, ezért: „A kötetünkben olvasható tanulmányok [...] melléktermékek egy »nem igazi« mesekutató műhelyéből” – írja Gulyás Judit a tanulmánykötet bevezető részében. Csakhogy a szerkesztő arra is felhívja a figyelmet, hogy Nagy Ilona nagyon is igazi mesekutató, aki mesei tárgyú szócikkeket írt az 1977–1982 között megjelent *Magyar Néprajzi Lexikon* számára, 1988 óta szerkesztője az *Új Magyar Népköltési Gyűjteménynek*, népmesegyűjtemények szövegét rendezte sajtó alá, és 1992-től válogatja a népmeséket a Kecskeméti Filmstúdió *Magyar népmesék* című rajzfilmsorozata számára.

Tekei Erika (1970) – doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, szerkesztő, Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely, tekeierika@gmail.com